

ЕМОЦІЙНА СКЛАДОВА МОРАЛЬНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

EMOTIONAL COMPONENT OF MORAL SELF-REGULATION OF SOCIAL WORKERS

У статті досліджується емоційна складова частина моральної саморегуляції соціальних працівників. Констатується, що у вітчизняній психології емпіричні дослідження емоційної складової частини моральної саморегуляції соціальних працівників раніше не проводилися. Актуальність дослідження обґрунтовується висновками провідних американських вчених про вирішальне значення переживань у індивідуальних механізмах моральної поведінки. У дослідженні були використані окремі шкали стандартизованих психодіагностичних методик та авторська анкета. Релевантність цих шкал як характеристик моральних переживань особи ґрунтується на працях розробників цих шкал та їх змісті. В емпіричному психодіагностичному дослідженні виявлено низку таких особливостей моральних переживань соціальних працівників: підвищений рівень емпатії, підвищений рівень переживання провини, підвищений рівень тривожності та низький рівень психотизму. Всі вказані основні показники не корелюють між собою. Анкетування виявило підвищений рівень емпатії у формі співпереживання (співстраждання) та у формі співчуття (жалість), а також підвищений рівень переживання сорому. Проведене дослідження дозволяє вибудувати психологічний портрет професійної групи соціальних працівників. Домінує підвищений рівень емпатії, осіб зі знизженим рівнем емпатії лише 30%. Значна частина досліджених має підвищений рівень провини. Виявлено низький рівень психотизму та підвищені рівні тривожності та сором'язливості. В Україні соціальна робота є низькооплачуваною та «таврованою» роботою. Проведене дослідження дозволяє пояснити мотиви професійного вибору значної частини соціальних працівників. Це такі мотиви: спокута, пов'язана з високим рівнем почуття провини; залежність та пасивність, пов'язані з тривожністю та сором'язливістю. Зроблено висновок про можливі небажані наслідки групової роботи з соціальними працівниками, яка поширена в Україні. Одними з таких

наслідків є зростання агресії та збільшення кількості дисциплінарних порушень.

Ключові слова: соціальний працівник, співпереживання, співчуття, провини, сором, тривожність, психотизм.

The article examines the emotional component of moral self-regulation of social workers. It is stated that in domestic psychology empirical studies of the emotional component of social workers have not been previously studied. The relevance of the study is based on the conclusions of leading American scientists about the crucial importance of experiences in individual mechanisms of moral behavior. The study used separate scales of standardized psychodiagnostic techniques and the author's questionnaire. The relevance of these scales as characteristics of a person's moral experiences is based on the work of the developers of these scales and their content. An empirical psychodiagnostic study revealed a number of features of the moral experiences of social workers: increased levels of empathy, increased levels of guilt, increased levels of anxiety and low levels of psychoticism. All these key indicators do not correlate with each other. The survey revealed an increased level of empathy and compassion, as well as an increased level of shame. The study allows to build a psychological portrait of a professional group of social workers: dominated by high levels of empathy, people with low levels of empathy only 30%; a significant number of subjects have an elevated level of guilt; low levels of psychoticism and increased levels of anxiety and shyness were found. In Ukraine, social work is low-paid and "stigmatized" work. The study explains the motives for the professional choice of many social workers: redemption associated with guilt; dependence and passivity associated with anxiety and shyness. It is concluded that the possible undesirable consequences of group work with social workers, which is common in Ukraine: the growth of aggression and disciplinary violations. **Key words:** social worker, empathy, compassion, guilt, shame, anxiety, psychoticism.

УДК 159.99

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.8>

Безверхий О.С.

к.психол.н,
старший викладач кафедри психології та соціальної роботи
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Красівська Т.С.

практичний психолог,
приватний підприємець

У сучасній Україні відбувається стрімкий розвиток соціальних служб. Це є наслідком епохальних реформ у соціальній сфері, які проводить українська влада. 17 січня 2019 року був прийнятий Закон України «Про соціальні послуги» (Відомості Верховної Ради, 2019, № 18, ст. 73), який набрав чинності з 01.01.2020 р. [2]. У цьому Законі передбачена перебудова всієї системи соціальних послуг в Україні, її радикальний якісний розвиток та значне кількісне зростання. У зв'язку із цим постає проблема якісного складу працівників соціальних служб. Одним з аспектів професійного добору та атестації соціальних працівників є вимоги щодо дотримання ними етичних вимог соціальної роботи.

Необхідною умовою дотримання етичних вимог особистістю є сформованість моральної саморегуляції особистості як психічного утворення, яке забезпечує функціонування моральних норм на емоційному рівні. Якщо моральна саморегуляція не була сформована, то прагматичне дотримання моральних норм може забезпечуватися лише через організацію щільного, системного контролю моральності поведінки, що в реальних умовах діяльності соціального працівника є вкрай складним. Отже, обрана нами тема має високий рівень актуальності та спрямована на розв'язання важливої практичної проблеми дотримання етичних стандартів працівниками соціальних служб.

Нині достатньо добре розроблені етичні стандарти діяльності соціального працівника та виділені етичні дилеми – типові й невід’ємні моральні (етичні) конфлікти, які системно присутні у професійній діяльності соціальних працівників. У вітчизняній психології моралі дорослих нам не відомі емпіричні праці, в яких досліджуються моральні переживання. Досі такі дослідження обмежувалися дитячим віком. Ми пов’язуємо це з складністю розробки відповідних методик дослідження. Розглядаючи дослідження моральних переживань соціальних працівників, відзначимо їх суто теоретичний характер [1; 4; 5]. Отже, ми вважаємо нашу працю актуальним емпіричним дослідженням, яке присвячене емоційній складовій частині моральної саморегуляції соціальних працівників.

Метою статті є дослідження емоційної складової частини моральної саморегуляції соціальних працівників.

Провідну роль у емпіричних психологічних дослідженнях моральної саморегуляції дорослих посідає американська психологія. Група американських психологів (Наомі Еллемерс (Naomi Ellemers), Джоджанекі ван дер Турн (Jojanneke van der Toorn), Явор Паунов (Yavor Paunov) та Тед ван Лівен (Thed van Leeuwen)) здійснила метааналіз усіх емпіричних досліджень з психології моралі з 1940 до 2017 року [6]. Усього вони проаналізували 1278 наукових публікацій. Вони виявили, що менша частина цих праць виходить за межі моральних міркувань. Зокрема, співчуття та моральні емоції провини, сорому і відрази оцінювалися лише в невеликій кількості публікацій [6, р. 338]. Низка дослідників вважає провину та сором специфічними моральними вторинними емоціями, які складно зафіксувати у невер-

бальних виявах [8; 9]. При цьому більшість дослідників вивчала емоцію відрази до вчинків інших. Науковці виявили, що стрижневими для моралі є переживання провини та сорому [6, р. 353]. Саме моральні емоції пояснюють те, як мораль регулює індивідуальну поведінку особи [6, р. 341].

Відомий американський дослідник психології моралі Джонатан Хайдт (Jonathan Haidt) стверджує, що серед концепцій моральної поведінки найкраще пояснюють експериментальні результати індивідуальної поведінки ті з них, які спираються на дослідження емоцій, тобто моральну інтуїцію, в яку автор включає моральні переживання як складову частину [7, р. 287].

У сучасній як українській, так і зарубіжній практичній психології відсутні стандартизовані психодіагностичні методики для дорослих, які дозволяють валідно та системно діагностувати моральну саморегуляцію особистості. З цієї причини для дослідження нами були використані стандартизовані психодіагностичні методики, які містять шкали, що можуть бути використані для оцінки моральних переживань особистості. Зокрема, ми використали опитувальник Г. Шмишека (за К. Леонгардом) [3], особистісний опитувальник Айзенка EPQ, методику діагностики агресії А. Басса – А. Дарки.

Ми використали чотири шкали з вказаних методик:

- шкалу «емотивність» (опитувальник Г. Шмишека);
- шкалу «тривожність» (опитувальник Г. Шмишека);
- шкалу «провина» (методика А. Басса – А. Дарки);
- шкалу «психотизм» (опитувальник Айзенка EPQ).

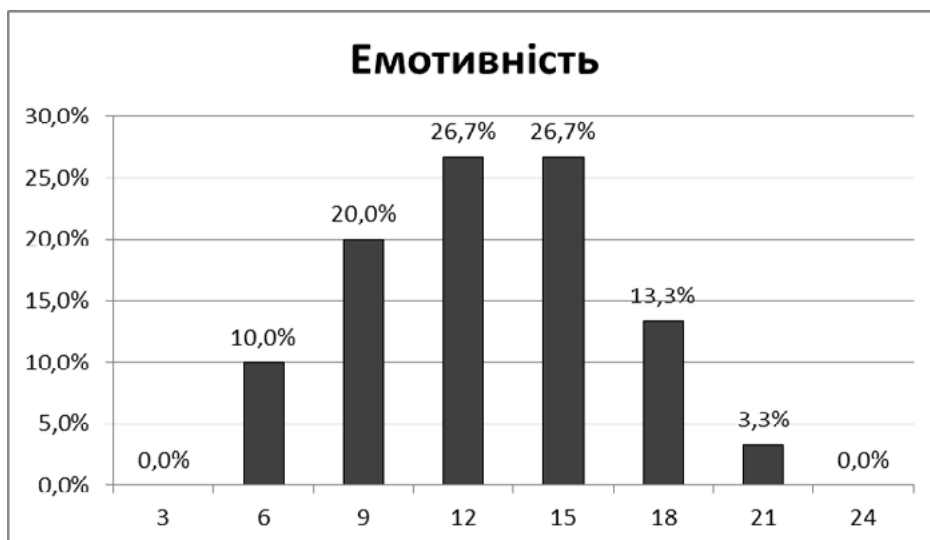

Рис. 1. Розподіл соціальних працівників за рівнем емотивності (емпатії)

Також ми розробили Анкету оцінки емоційної складової частини моральної саморегуляції фахівців з соціальної роботи, яка містить вісім діагностичних питань.

Група досліджуваних складалася з 30-ти працівників Територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) міста Вінниці. Усі працівники були жіночої статі, їхній вік становив від 24 до 57 років.

Поданий на рис. 1 розподіл показує, що у 43,3% досліджуваних рівень емотивності (емпатії) вищий від середнього (15 і більше балів), з них у 16,6% рівень емотивності (емпатії) високий (18 і більше балів). 26,7% досліджуваних мають середній рівень емпатії,

а 30% – нижчий від середнього. Наведені результати дозволяють припускати, що для значної частини соціальних працівників (30%) емотивність (емпатія) не є важливим чинником моральної саморегуляції, для 26,7% вона є вагомим чинником, а для 43,3% – провідним.

Поданий на рис. 2 розподіл показує неоднорідність вибірки за рівнем почуття провини. Норма за цією шкалою становить 3–5 балів. Якісний аналіз розподілу показує, що вибірка поділяється на два таких кластери: досліджувані з нормативним рівнем провини (33,3%) та досліджувані із завищеним рівнем провини (66,7%). Зовсім відсутні соціальні працівники з низьким почуттям провини. Ці

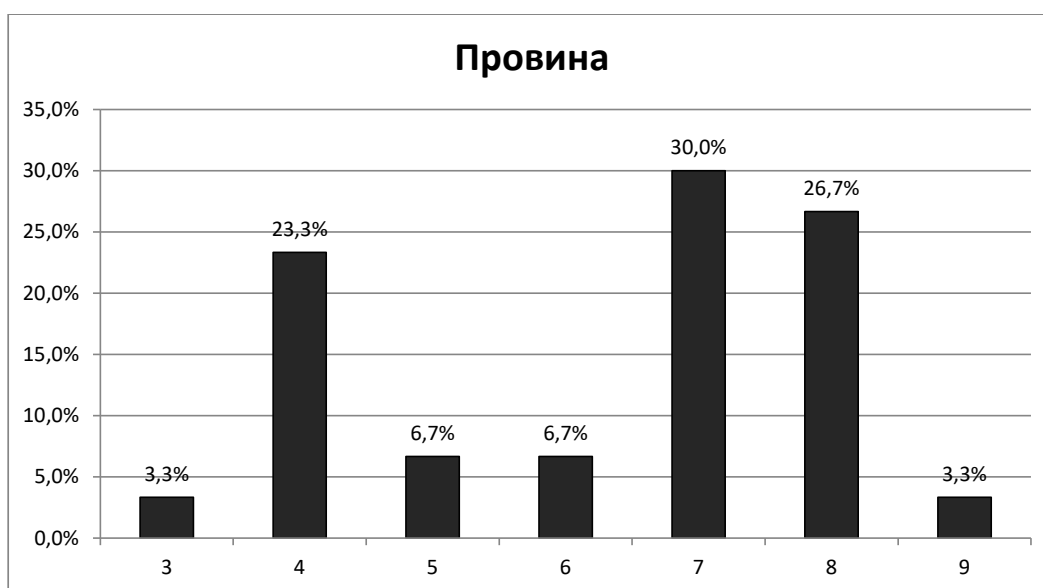

Рис. 2. Розподіл соціальних працівників за рівнем почуття провини

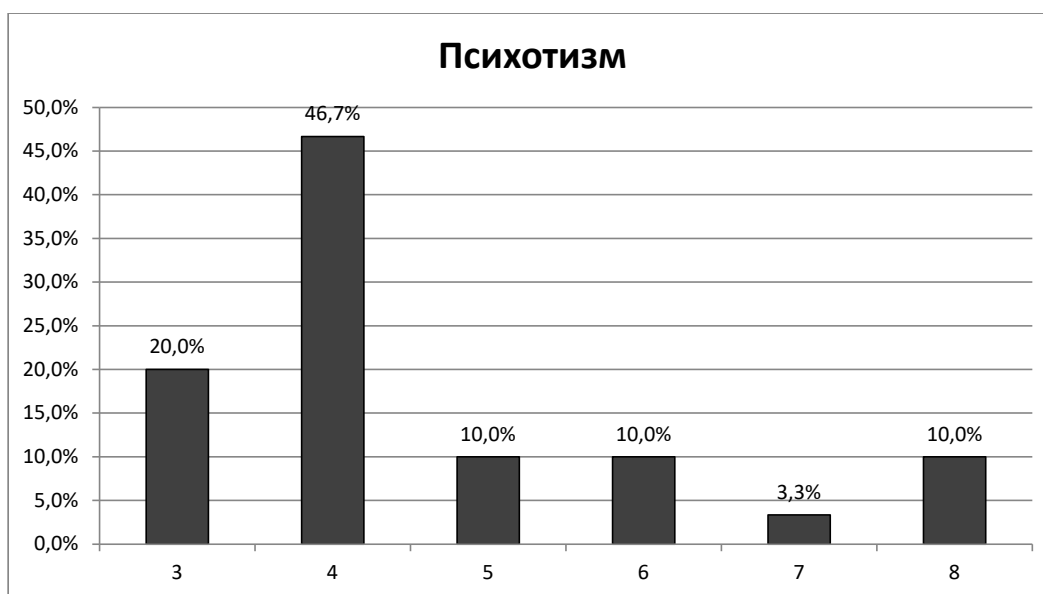

Рис. 3. Розподіл соціальних працівників за рівнем психотизму

результати показують, що соціальні працівники переважно обтяжені надмірним почуттям провини. Ми припускаємо, що це зумовлено минулим життєвим досвідом. Для цієї категорії осіб їхня професійна діяльність може мати характер морального обов'язку, навіть спокути. Поряд з підвищеною тривожністю (за Г. Шмишеком) соціальних працівників, виявленою в нашому дослідженні (середній рівень становить 12,0 балів), була виявлена виражена тривога (12 балів) у 26,7% соціальних працівників, а висока тривога (15 балів і вище) була виявлена у 33,3% соціальних працівників. З огляду на це маємо підстави говорити про виражену невротизацію (виражена та висока тривога – 60%) більшості соціальних працівників. У ході бесід з соціальними працівниками ми одержали інформацію, що значна більшість соціальних працівників має осіб з інвалідністю серед членів своїх сімей. Можливо, саме це є причиною і підвищеної тривоги, і підвищеної провини серед соціальних працівників.

Поданий на рис. 3 розподіл показує знижений рівень психотизму у соціальних працівників. Норма за цією шкалою становить 5–10 балів. У нашому дослідженні 66,7% соціальних працівників мають нижчий за норму рівень психотизму (3–4 бали), решта має показники в межах норми. Соціальні працівники із завищеним рівнем психотизму відсутні. Ми вважаємо, що цей результат свідчить про підвищену конформність опитаних соціальних працівників, їх певну психологічну залежність від нормативних вимог їхньої професії, наявність бар'єрів щодо можливого їх порушення.

Ми провели кореляційний аналіз даних тестування. Його результати подані в таблиці 1.

У таблиці видно, що всі значення коефіцієнтів кореляції нижчі за критичне значення, вказане у нижній частині таблиці. Отже, статистично достовірного зв'язку між окремими проявами моральної саморегуляції не виявлено. Це може означати, що моральна саморегуляція соціального працівника є складним психічним утворенням, яке функціонує через взаємодію кількох (хоча б чотирьох) незалежних складників, вказаних у таблиці.

Перейдемо до розгляду відповідей на питання розробленої нами Анкети оцінки моральної саморегуляції фахівців з соціальної роботи. Питання стосувалися частоти переживання соціальними працівниками різних видів моральних почуттів та стресу. Результати наведені в таблиці 2.

Найчастіше виникає співстраждання, що узгоджується з описаним раніше підвищеним рівнем емотивності (за Г. Шмишеком). З огляду на відносно високу частоту переживання жалості маємо підстави стверджувати, що емпатія, яка включає і співстраждання, і жалість, є провідним моральним механізмом регуляції взаємодії соціальних працівників з клієнтами.

Привертає увагу високий рівень сорому та провини як переживань соціальним працівником невідповідності власної поведінки вимогам ситуації. Ми припускаємо, що цей факт може свідчити про проблеми з самооцінкою у значній частині респондентів (знижена або нестійка самооцінка).

Таблиця 1

Кореляційний аналіз результатів тестування показників моральної саморегуляції

№ п/п	Шкала	Шкали			
		Тривожність	Емотивність	Провина	Психотизм
	Тривожність	1			
	Емотивність	0,207	1		
	Провина	0,209	0,228	1	
	Психотизм	0,059	0,049	0,060	1
$r_{кр} = 0,361 (p_0 \leq 0,05)$					

Таблиця 2

Частота переживання моральних та інших почуттів соціальними працівниками

№ п/п	Моральні переживання	Розподіл за частотою					Середня оцінка, бали
		Дуже часто (5 балів)	Достатньо часто (4 бали)	Іноді (3 бали)	Рідко (2 бали)	Ніколи (1 бал)	
1	Співстраждання	12 (40%)	10 (33,3%)	3 (10%)	2 (6,7%)	3 (10%)	3,87
2	Сором	11 (36,7%)	8 (26,7%)	5 (16,7%)	5 (16,7%)	1 (3,3%)	3,77
3	Провина	7 (23,3%)	11 (36,7%)	2 (6,7%)	8 (26,7%)	2 (6,7%)	3,43
4	Жалість	7 (23,3%)	9 (30%)	5 (16,7%)	7 (23,3%)	2 (6,7%)	3,40
5	Агресія	9 (30%)	7 (23,3%)	3 (10%)	6 (20%)	5 (16,7%)	3,30
6	Стрес	7 (23,3%)	5 (16,7%)	6 (20%)	6 (20%)	6 (20%)	3,03

Відносно високий рівень переживання агресії до клієнтів («часто» та «достатньо часто» – 53,3%), на нашу думку, свідчить про системні морально-етичні суперечності в діяльності соціальних працівників. З одного боку, емпатичні переживання (співстраждання та жалість) спонукають працівників до якісного надання соціальних послуг, з іншого боку, в роботі виникають перешкоди, породжені поведінкою клієнта, що викликає агресію супроти нього. Видами поведінки клієнта, яка провокує агресію у соціального працівника, можуть бути такі: невиконання рекомендацій соціального працівника, саморуйнівна поведінка, агресія до соціального працівника, побутова неохайність, ледачість тощо.

У нашому дослідженні соціальні працівники мають відносно високий рівень переживання стресу в роботі («часто» та «достатньо часто» – 40,0%). Це свідчить про недостатню адаптацію до роботи значної частини представників цієї професійної групи.

Ми вважаємо, що наведені дані підтверджують наявність морально-етичних суперечностей в роботі та показують їх виразний вплив на емоційні стани соціальних працівників.

Що стосується моральних переживань, то соціальні працівники є неоднорідною групою. Можемо відзначити, що значна частина з них має підвищений рівень емпатії, зокрема співпереживання у формі співстраждання та співчуття у формі жалю, при цьому співпереживання домінує.

Близько двох третин соціальних працівників мають помітно підвищений рівень переживання провини. Це може спричинятися особливостями життєвого досвіду, зокрема специфікою сімейних стосунків, оскільки значна частина соціальних працівників має у своїх сім'ях людей з обмеженими можливостями, які часто мають специфічний стиль спілкування, що містить систематичні звинувачення щодо інших членів сім'ї. За таких обставин соціальний працівник може розглядати свою роботу як спокуту.

Характерною особливістю соціальних працівників є виражений низький рівень психотизму, що свідчить про підвищений рівень залежності від соціального оточення. Для таких людей характерними є підвищений рівень благонадійності, низька девіантність та підвищена конформність.

Наведені дані спонукають переосмислити значення психологічних тренінгових програм для сприяння розвитку соціальних працівників. Такі програми широко використовуються в соціальній роботі. Ці програми можна поділити на дві групи: розвиток умінь (зокрема, комунікативних), особистісне зростання. Психологічні тренінгові програми особистісного зростання мають елементи психотера-

пії та призводять до часткової трансформації агресії. При цьому стандартна схема змін особистості включає на першому етапі інверсію аутоагресії (провини). Тобто в ході здійснення психотерапевтичних впливів рівень переживання провини знижується, зовнішні прояви агресії соціального працівника зростають, конформність знижується, можливе зростання рівня психотизму. В результаті маємо ризик трьох негативних впливів на професійну діяльність фахівців з соціальної роботи:

- знижується специфічна професійна мотивація (тимчасово), зумовлена в багатьох випадках надмірною провинною;

- може зростати агресивність поведінки. Це є проблемою з огляду на специфіку соціальної роботи;

- знижується мотивація дотримання норм, тому зростають ризики недотримання етичних стандартів діяльності соціального працівника, оскільки його робота порівняно мало контролювана через її специфіку.

З огляду на вказані ризики психологічні програми з елементами психотерапії, можливо, доцільно перевести у приватний простір і не проводити їх як частину професійної підготовки фахівців з соціальної роботи.

Висновки. Провівши емпіричне дослідження окремих рис моральної саморегуляції соціальних працівників, маємо підстави говорити про наявність значної специфіки моральної саморегуляції у цій професійній категорії.

Особливістю моральної саморегуляції соціальних працівників є поєднання порівняно високої емотивності (емпатії) та відносно високого рівня переживання провини. Поєднання занижених показників психотизму і агресії та завищених показників тривожності дозволяє нам припустити підвищену невротизацію, схильність до психічної залежності в міжособистісних стосунках та підвищену конформність у соціальних працівників.

Проведене нами дослідження розкриває ризики окремих видів програм професійної перепідготовки фахівців з соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Етика соціальної роботи : навч. посібник / МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини ; уклад. С.О. Росенко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 202 с.
2. Про соціальні послуги : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2019, № 18, ст. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.
3. Леонгард Карл. Акцентуированные личности. Ростов н/Д. : Феникс, 1997. 544 с. URL: https://www.e-reading.life/chapter.php/33638/26/Leongard_-_Akcentuirovannyye_lichnosti.html.
4. Моргай Л.А. Професійно-етична діяльність соціального працівника. *Педагогічні науки. Збірник наукових праць*. Випуск LXXVIII. Том 2. 2017. С. 200–203.

5. Фурман А.А. Морально-етичні контури цінностей соціального працівника. *Науковий вісник ПНПУ ім. К.Д. Ушинського*. 2012. № 5–6. С. 153–160.

6. Ellemers N., van der Toorn J., Paunov Y., van Leeuwen T. The Psychology of Morality: A Review and Analysis of Empirical Studies Published From 1940 Through 201. *Personality and Social Psychology Review*, 2019. Vol. 23 (4). P. 332–366.

7. Haidt, Jonathan Moral psychology for the twenty-first century. *Journal of Moral Education*, 2013. Vol. 42 (3), 281–297.

8. Tangney, J.P., & Dearing, R.L. Shame and guilt (Emotions and social behavior). New York, NY : Guilford Press 2002. 272 p.

9. Tangney J.P., Stuewig J., & Mashek D.J. Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology*, 2007. Vol. 58. P. 345–372.